

Het wonder van Schacht

De Duitse super-hyperinflatie van de jaren twintig; oorzaken, gevolgen, oplossing

DR. H. VAN CAPELLE*

Gedurende de naoorlogse jaren 1919-1923 werd Duitsland getroffen door een inflatie, die zijn weerga in de geschiedenis van de geïndustrialiseerde landen niet kende. In geld belegde waarden, zoals spaargelden, effecten, obligaties, bankrekeningen e.d. werden van de ene op de andere dag waardeloos. Daarentegen waren er onroerend-goedspeculanten die binnen enkele dagen reusachtige vermogens wisten te verdienen. Op het hoogtepunt van de inflatie kostte bijvoorbeeld een tramrit 150 miljard mark en een brood 428 miljard mark. Het was de bankier Schacht, president van de Reichsbank, die deze gigantische inflatie wist te beteugelen. In het Duitsland van de jaren twintig en dertig sprak men over deze prestatie als: „het wonder van Schacht”. In dit artikel wordt aandacht geschonken aan de oorzaken, gevolgen en oplossing van het inflatiefenomeen, dat zich in Duitsland gedurende het begin van de jaren twintig voordeed, en dat als het omvangrijkste de geschiedenis van de westelijke wereld zou ingaan.

Inleiding

Inflatie is een gecompliceerd economisch verschijnsel, dat ondanks een volledige opsomming van alle oorzaken nog niet volledig is verklaard. Er worden nogal wat uiteenlopende betekenissen aan het woord inflatie gegeven. Over het algemeen wordt onder inflatie verstaan het stijgen van het algemeen prijspeil. Deze inhoud van het begrip inflatie is met name tijdens de enorme geldontwaarding in het Duitsland van de jaren twintig in zwang gekomen.

Met Van Muiswinkel zullen wij onder inflatie verstaan: een stijging van het algemeen prijspeil 1). Vinden prijsstijgingen plaats zonder dat de overheid ingrijpt, dan spreken wij van een „open inflatie”. Vindt er daarentegen wel een regulerend optreden plaats van de overheid, zoals bij loon- en prijsstops, dan spreken wij van een „onderdrukte” of „repressed inflation”.

De Duitse super-hyperinflatie van het begin van de jaren twintig, die in november 1923 een absoluut hoogtepunt bereikte, wordt vaak als een typisch naoorlogs verschijnsel gezien. Deze visie is niet juist, want reeds tijdens de eerste wereldoorlog, de jaren 1914-1918, heerste er een aanzienlijke inflatie in Duitsland, zij het dan dat het „repressed inflation” betrof. Wij zullen derhalve eerst nader ingaan op de periode van de eerste wereldoorlog, alvorens de eigenlijke periode van de super-hyperinflatie, de jaren 1919-1923, te behandelen.

Oorlog en inflatie

Bij het uitbreken van de eerste wereldoorlog in 1914 was Duitsland ter land de grootste militaire macht ter wereld. Door de oorlog zou echter de volledige Duitse economische, sociale en politieke structuur worden gewijzigd. In economisch opzicht was Duitsland in 1914 aan de vooravond van de eerste wereldoorlog volstrekt onvoldoende voorbereid op het voeren van een wereldoorlog. De latere nationaal-socialistische overheid zou hieruit de nodige lessen trekken bij haar economische voorbereidingen op de voorgenomen aanvals-

oorlogen. Bij het uitbreken van de eerste wereldoorlog vertoonde de Duitse economie tal van liberale trekken, ofschoon de economie reeds in sterke mate onder overheidsinvloed stond. Als gevolg van de wereldoorlog was de Duitse economie tegen 1918 volledig getransformeerd van een min of meer liberale tot een volledige „gemilitariseerde” economie. Men sprak derhalve ook wel van een „oorlogssocialisme” in Duitsland 2).

Zoals in alle toenmalige oorlogvoerende landen, waren de „oorlogsleningen” het belangrijkste middel van oorlogsfinanciering. Het succes van die oorlogsleningen overtrof alle verwachtingen, ofschoon het voor een aanzienlijk deel toe te schrijven was aan een toenemende morele en politieke druk op de Duitse bevolking. Tegen het eind van de oorlog hadden die oorlogsleningen steeds meer het karakter van zuivere dwangleningen. Voor een overzicht van de ontwikkeling van de totale oorlogskosten van het Duitse Rijk gedurende de jaren 1914-1918 zie men tabel 1.

De druk op de economie van de oorlogskosten wordt pas duidelijk als we bijvoorbeeld het nationaal inkomen vergelijken met de oorlogskosten. Het nationaal inkomen van Duits-

Tabel 1. De totale oorlogskosten van het Duitse Rijk van 1914-1918

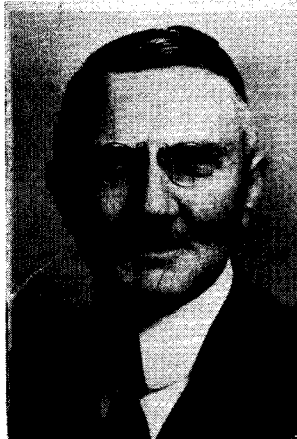
Oorlogsjaar	Oorlogskosten (inclusief interest) in mrd. mark
1914	7,2
1915	24,1
1916	29,3
1917	44,2
1918	59,2
Totaal	164,0

Bron: F.W. Henning, *Das industrialisierte Deutschland 1914 bis 1972*, Paderborn, 1974, blz. 2.

* De auteur is hoofdredacteur van het blad *Marketing Magazine*. Hij promoveerde in 1978 bij prof. dr. H. J. Stuyvenberg op het proefschrift *Economie en buitenlandse handel in nationaal-socialistisch Duitsland*, dat onder de titel *De nazi-economie* bij Van Gorcum is verschenen.

1) L.F. van Muiswinkel, *Inflatie en economische groei*, Amsterdam, 1967, blz. 8.

2) G. Stolper, *Deutsche Wirtschaft seit 1870*, Tübingen, 1966, blz. 71.

Dr. Hjalmar Schacht

Duits politicus en econoom (1877-1970). Bekleedde reeds vóór de eerste wereldoorlog een aantal functies op financieel en economisch gebied. In 1914 werd Schacht benoemd tot financieel adviseur van de Duitse regering in het toen bezette België. Daar kreeg hij met tal van problemen te maken, zoals het opvangen van de gevolgen van de transfer van de reserves van de Nationale Bank van België naar Londen en de problematiek rond de bezettingskosten. Reeds in die tijd paste hij een basisprincipe toe, waar hij ook tijdens het Derde Rijk niet vanaf zou wijken, namelijk de uitgifte van een soort wissels, die waren gebaseerd op leningen en die betalingen in geld vervingen. Van 1923 tot 1929 was Schacht president van de „Reichsbank”, een functie die hij van 1933 tot 1939 opnieuw zou bekleeden. Nadat Schacht in 1923 in zijn hoedanigheid als rijkscommissaris voor de geldsanering de rijksmark wist te stabiliseren, was zijn naam definitief gevestigd.

In 1933 werd hij op verzoek van Adolf Hitler, sedert 30 januari 1933 de nieuwe rijkskanselier van Duitsland, opnieuw benoemd tot president van de „Reichsbank”, en in 1934 tot minister van Economische Zaken. In verband met de consolidering van zijn macht, had Hitler dringend behoefte aan een econoom als Schacht, die zowel in binnen- als buitenland een grote bekendheid genoot. Tot 1936 genoot Schacht een relatieve autonomie in zijn economisch beleid, dat hoofdzakelijk was gericht op het opheffen van de massale werkloosheid, die Duitsland in het begin van de jaren dertig trof. Vanaf 1936 koerste de Duitse economie steeds verder in de richting van een zogenaamde „Blitzkriegeconomie” waarin absolute prioriteit gold voor de aanmaak van kapitaalgoederen en waarbij de Duitse consument als sluitpost fungeerde. Schacht, die nooit geheel afstand heeft gedaan van libe-

raal-economische opvattingen, kwam daardoor in toenemende mate in conflict met voorstanders van de „Blitzkrieg”, waarvan Hermann Göring één van de belangrijkste representanten was („Liever kanonnen dan boter”). In 1937 moest Schacht in zijn strijd om de economische macht in het „Reich” uiteindelijk het onderspit delven tegen Göring. In dat jaar werd hij door Hitler ontslagen als minister van Economische Zaken en opgevolgd — tot grote teleurstelling van Göring — door de kleurloze Walter Funk. In 1939 werd Schacht ook ontslagen als president van de „Reichsbank” omdat hij volgens Hitler te „conservatief” was in de financiering van de „Blitzkriege”. Wel bleef hij nog tot 1943 minister zonder portefeuille.

Wegens een aantal connecties met enkele vooraanstaande samenzweerders van de aanslag op Hitler in 1944, werd Schacht in juli 1944 gevangen gezet in het concentratiekamp Dachau. Daar werd hij in 1945 door de Amerikanen bevrijd. De geallieerden brachten hem echter naar Neurenberg, waar hij te zamen met andere kopstukken uit Hitler's regering, moest terechtstaan. Het Internationaal Militair Tribunaal sprak hem in 1946 vrij, maar in 1947 werd Schacht echter door een Duits tribunaal veroordeeld. Een jaar later wist hij, door het aantekenen van hoger beroep, op vrije voeten te komen. Gedurende de jaren vijftig trad Schacht op als financieel adviseur van diverse regeringen, waaronder die van Egypte, Indonesië, Iran en Syrië. Tot 1963 leidde hij in Düsseldorf een eigen bank, Schacht & Co.

Op 3 juni 1970 overleed hij op de zeer hoge leeftijd van 93 jaar. Daarmee was een einde gekomen aan het leven van een man, die naast zijn onmiskenbare gaven op financieel en economisch gebied, door zijn opportunisme een regiem mogelijk maakte, dat vele miljoenen mensen in het verderf zou storten. Hij was de man, die Hitler's terreurregim gedurende de zeer belangrijke beginjaren zou helpen consolideren. Hij was ook de man, die het zogenaamde „eerste vierjarenplan” mogelijk maakte, waardoor miljoenen in Duitsland aan het werk werden geholpen en daardoor een steeds hechter geloof in hun „Führer” kregen. Het was ook Schacht, die de hoofd-motor was achter de slinkse financieringspraktijken ten behoeve van de herbewapening, zonder welke Hitler zijn verderfelijke plannen niet had kunnen uitvoeren.

Heden ten dage leeft zijn naam nog voort in de term „Schachtianisme”, waaronder een buitenlands handels-imperialisme — een neo-mercantilisme — wordt verstaan, dat berust op een zeer ver doorgedreven bilateralisering en discriminatie van de buitenlandse handel onder invloed van een op de spits gedreven deviezenreglementering en dat in dienst staat van een economisch systeem dat geheel is afgestemd op het voeren van kortstondige aanvalsoorlogen („Blitzkriege”).

land bedroeg bijvoorbeeld in 1917 76 mrd. mark, terwijl de oorlogskosten dat jaar 44,2 mrd. mark bedroegen, of wel 58%. De dekking van de totale oorlogskosten van 164 mrd. mark geschiedde als volgt:

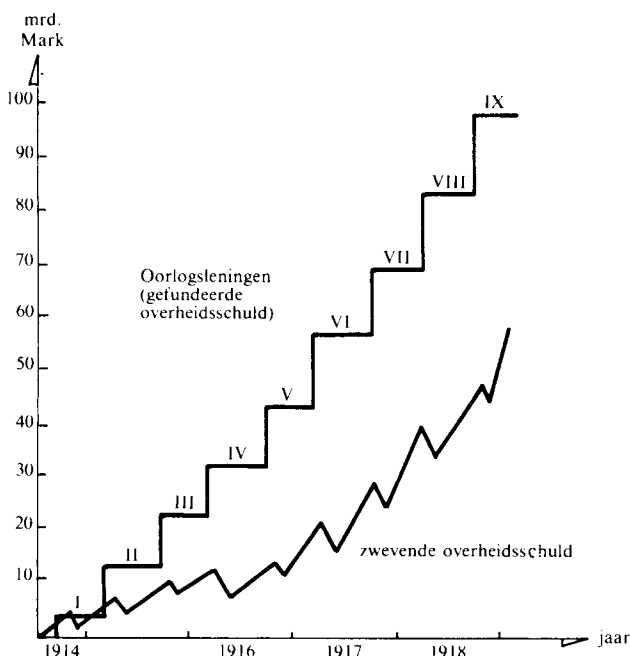
- ongeveer 97 mrd. mark werd door negen oorlogsleningen opgebracht. De financieringstechniek bestond daarin, dat halfjaarlijks (in maart en september) de kortlopende financieringsmiddelen (die in hoofdzaak uit schatkistwissels bestonden) in langlopende leningen werden omgezet. Figuur 1 toont echter dat met het voortschrijden van de oorlog ook de zogenaamde „zwevende” (kortlopende) schuld steeds meer in omvang toenam;
- rond 57 mrd. mark was afkomstig van schatkistpapier, schatkistbiljetten en andere kortlopende schuldtitels, zonder door langlopende leningen te worden vervangen (zie figuur 1);

c. ongeveer 10 mrd. mark werd door de sedert 1916 toegepaste veranderingen in de belastingwetgeving boven de normale belastingontvangsten opgebracht.

Uit bovenstaande cijfers blijkt derhalve dat ongeveer 60% van de totale oorlogskosten met oorlogsleningen werd gedekt, terwijl 34% door kortlopende leningen en maar 6% door belastingontvangsten. Aangezien het grootste deel van de oorlogsleningen een dwangmatig karakter had, zou het aanlokkelijker zijn geweest om deze door hogere belastingen te vervangen en aldus een deel van de rentekosten te besparen en de steeds in omvang toenemende inflatie tegen te gaan.

Pas langzaam, onder druk van de openbare mening en van de politieke partijen die bezwaren maakten tegen de zogenaamde „Kriegsgewinnler” (dat wil zeggen industriëlen en zakenmensen die aan de oorlogsconjunctuur veel verdienden) veranderden de methoden van oorlogsfinanciering enigszins.

Figuur 1. De ontwikkeling van de gefundeerde en zwevende overheidsschulden

Bron: F. W. Henning, *Das industrialisierte Deutschland 1914 bis 1972*, Paderborn, 1974, blz. 43.

Er werden reeksen van „Kriegssteuergesetzen” (oorlogsbelastingwetten) afgekondigd, waarvan de eerste in juni 1916 van kracht werd. Door deze nieuwe belastingen, zowel directe als indirecte, stegen de inkomsten van het rijk aanzienlijk.

Tellen we de in omloop zijnde hoeveelheid wettelijke betaalmiddelen te zamen, dan blijkt er een toeneming van 7.400 mln. tot 44.400 mln. mark te hebben plaatsgevonden, dus een verzesvoudiging vergeleken met vóór de oorlog. De girale tegoeden bij de kredietbanken namen iets minder sterk toe, namelijk van 4.900 mln. tot 12.300 mln. mark. In totaal steeg de particuliere en publieke geldomloop van 12.300 mln. mark in 1914 tot 63.500 mln. mark in 1918, dus tot het vijfvoudige 3).

Bovenstaande cijfers tonen aan dat de inflatie reeds tijdens de oorlog had ingezet. Aan het einde van de oorlog bevond Duitsland zich in een abnormale toestand, waarbij de gevolgen van de inflatie nog niet volledig zichtbaar waren en door de politieke gebeurtenissen zo goed als geheel naar de achtergrond werden gedrongen. Gedurende de gehele oorlog bleven de Duitse handelsbeurzen gesloten en werden er geen deviezenkoersen gepubliceerd. De uitwerking van de inflatie op de koersen van buitenlandse waardepapieren en betaalmiddelen bleef derhalve voor het grote publiek onbekend. Aangezien de Duitse mark toch op de wisselmarkten van de neutrale landen werd verhandeld en genoteerd, kon daar het voortschrijden van de inflatie uit de voortdurend dalende marktkoersen worden afgelezen.

Tegen het einde van de eerste wereldoorlog was de koers van de mark op de neutrale beurzen tot ongeveer de helft van zijn goudpariteit gedaald. Gelijktijdig werd door allerlei economische maatregelen de uitwerking van de inflatie op het binnenlands prijspeil zo veel mogelijk geheim gehouden. Na afloop van de oorlog berekende het „Statistische Reichsamt” (equivalent van het Centraal Bureau voor de Statistiek), dat de groothandelsprijzen gedurende de oorlog met gemiddeld 130% waren gestegen. Deze berekening hield slechts rekening met de wettelijk voorgeschreven maximum- en minimumprijzen en niet met de daadwerkelijke prijzen, welke op de „zwarte markt” golden. Hoe hoger de „zwarte-marktprijzen”, des te meer waren de door het „Reichsamt” gegeven cijfers een fictie. Pas toen de oorlogseconomie met zijn allesomvattende regulering van het economische leven was ineengestort, werd

de daadwerkelijke uitwerking van de inflatie op het economische leven pas duidelijk zichtbaar.

De inflatiespiraal

Concluderend kunnen we zeggen dat de Duitse regering tijdens de eerste wereldoorlog had verzuimd de nodige belastingen te heffen om daarmee de oorlogskosten te kunnen betalen. Duitsland had verwacht dat het de oorlog zou winnen en dat de overwonnen vijand de kosten daarvan zou betalen. Zo werd slechts 6% van de totale oorlogskosten uit de belastingen bestreden. De regering leende met het in zicht komen van de nederlaag, steeds grotere bedragen van de banken. Wanneer die leningen moesten worden afgelost, betaalde de regering met papiergeld, dat niet langer meer door goud was gedekt. Telkens als dat gebeurde kwam er meer geld in circulatie en stegen de prijzen, waarbij elke prijsstijging weer tot loonstijgingen leidde, die weer met papiergeld werden betaald. Daarmee was de inflatiespiraal, ondanks de wettelijke maximum- en minimumprijzen, een feit.

Naast het laten draaien van de bankbiljettenpers waren er nog meer factoren die de inflatie tijdens de eerste wereldoorlog aanwakkerden. Het tekort aan goud en deviezen, waarmee de regering haar bankbiljetten had moeten dekken, was op zijn beurt weer een gevolg van andere factoren. Omdat Duitsland tijdens de oorlog voor goederen, die het moest importeren, goud en deviezen had moeten betalen, was de goud- en deviezenvoorraad zo goed als uitgeput. Vermogende Duitsers stuurden bovendien grote sommen geld naar het buitenland uit angst dat de regering beslag zou gaan leggen op hun vermogens. Na de oorlog ging dat proces van geldzendingen naar het buitenland door, terwijl na 1918 vreemde bezettingslegers ten laste van de Duitse schatkist kwamen. Dan waren er nog de herstelbetalingen. Alvorens hier nader op in te gaan, geven we eerst een kort overzicht van de politieke en economische ontwikkeling tijdens de beginjaren van de republiek van Weimar, de jaren 1919-1923.

De rekening wordt gepresenteerd

Voor het gróotste deel van het Duitse volk kwam de militaire ineenstorting in 1918 geheel onverwachts, aangezien de militaire autoriteiten hadden nagelaten het volk over het nadelige verloop van de oorlog in te lichten. Op Duitse bodem was gedurende de gehele oorlog nog geen enkel gevecht geleverd en de bevolking geloofde eenvoudig niet in een militaire nederlaag. Nadat keizer Wilhelm II en de kroonprins op 9 november 1918 officieel afstand deden van de troon, werd nog op die zelfde dag de republiek uitgeroepen door de sociaal-democraat Scheidemann 4). Op de 31e juli 1919 schonk de nationale vergadering te Weimar de nieuwe Duitse republiek een grondwet. Men spreekt daarom wel van de „republiek van Weimar”. President van de nieuwe Duitse republiek werd Ebert.

Op 28 juni 1919 werd in de spiegelzaal van het paleis te Versailles het vredesverdrag door Duitsland ondertekend. Naast al zijn koloniën verloor het 13,1% van zijn vooroorlogse grondgebied 5). Als gevolg hiervan ging voor Duitsland 74,5% van het ijzererts, 68,1% van het zinkerts en 26% van de kolenvoorraden verloren, terwijl door de afscheiding van de Elzas tevens het Duitse kalimonopolie en de aldaar gevestigde textielindustrieën verloren gingen 6). Het

3) G. Stolper, op. cit., blz. 70.

4) J.C. Fest, *Hitler*, Baarn, 1974, blz. 118; W. Hofer, *Der Nationalsozialismus*, Frankfurt a/M., 1974, blz. 13.

5) F.F. Wurm, *Wirtschaft und Gesellschaft in Deutschland 1848-1949*, Opladen, 1960, blz. 189 e.v.

6) L.E. Davin, *L'autofinancement de l'économie Allemande 1933-1939*, Brussel, 1940, blz. 6 e.v.

waren met name de verliezen in het oosten, nog verscherpt door de afscheiding van Oost-Pruisen van het Duitse Rijk, die veel ressentiment bij het Duitse volk heeft opgewekt en waarvan later door Adolf Hitler bij zijn strijd om de macht intensief gebruik is gemaakt 7). Daarnaast eiste het vredesverdrag de volledige ontwapening van het leger tot op 100.000 man en van de marine tot op 15.000 man. Tevens moest het Rijnland gemilitariseerd worden. Het vredesverdrag eiste van Duitsland verder: alle handelsschepen boven de 1.600 brutoregisterton (BRT), de helft van de handelsschepen tussen de 1.000 en 1.600 BRT, 25% van de visserijvloot, 5.000 locomotieven en het gehele spoorwegnet van Elzas-Lotharingen. Met bovenstaande eisen was een totaalbedrag van ongeveer 30 mrd. goudmark gemoeid 8). Ten slotte, en dit was zeker niet het minst belangrijke, verplichtte het beruchte artikel 231 van het verdrag Duitsland te erkennen dat de Centrale Mogendheden, waaronder ook Duitsland, de uitsluitende verantwoordelijkheid droegen voor het uitbreken van de Eerste Wereldoorlog 9).

Over de totale grootte van de schulden aan de geallieerden werd in het vredesverdrag van Versailles niet gesproken. In januari 1921 werden te Parijs door een geallieerde herstelbetalingscommissie de eerste concrete voorstellen gedaan 10). De Duitse schuld werd vastgesteld op 226 mrd. goudmark, te betalen in 42 jaarlijkse termijnen oplopend van 2 tot 6 mrd. Het definitieve herstelbetalingsplan, dat in april 1921 gereed kwam — ook wel het „Londense Ultimatum” genoemd, omdat het de Duitse regering in de vorm van een ultimatum werd overhandigd — stelde de totale oorlogsschuld van Duitsland vast op 132 mrd. goudmark, met een interestpercentage van 6% 11). De jaarlijkse aflossing zou 2 mrd. goudmark bedragen en geschieden in de vorm van een annuïteit, terwijl daarenboven 26% van de waarde van de jaarlijkse export van Duitsland zou moeten worden betaald. Volgens J. M. Keynes was dit bedrag driemaal het maximale bedrag dat door Duitsland zou kunnen worden opgebracht 12).

Naarmate de economische toestand in Duitsland verslechterde, werd het steeds moeilijker aan de betalingsverplichtingen te voldoen. In 1922 verzocht Duitsland dan ook om een moratorium van zijn betalingsverplichtingen tot eind 1924. Toen bleek dat Duitsland niet meer voor 100% aan zijn betalingsverplichtingen kon voldoen, besloot de regering Poincaré, ondanks Britse en Amerikaanse afkeuring, op 11 januari 1923 over te gaan tot bezetting van het Ruhrgebied om zo met geweld de betalingen zelf uit Duitsland te halen in de vorm van kolen en ijzererts 13). Frankrijk had de Duitse herstelbetalingen dringend nodig zowel voor het eigen binnenlands herstel als voor aflossing van de oorlogsschulden aan de Verenigde Staten, welke voortvloeiden uit de omvangrijke Amerikaanse hulpverlening aan Frankrijk. De zogenaamde „Ruhrkampf” stortte Duitsland in grote misère: het was van toen af aan verstoken van zijn voornaamste

grondstoffen en daarbij kwam nog eens dat de regering de talloze ambtenaren en arbeiders die uit protest tegen de Franse bezetting het werk massaal hadden neergelegd of uit het Ruhrgebied waren verdreven, in leven moest houden.

Toen de crisis het land op zijn hevigst teisterde en de inflatie inmiddels zijn hoogtepunt had bereikt verklaarde de toenmalige rijkskanselier Stresemann in de herfst van 1923, dat Duitsland als gevolg van de economische ontwrichting het lijdelijk verzet aan de Ruhr niet langer kon volhouden. Er werd met de Fransen een akkoord bereikt, waarbij Duitsland zich verplichtte dat het werk in het Ruhrgebied zou worden hervat en dat de herstelbetalingen opnieuw zouden worden verricht 14).

Vernietiging van het monetair bestel

Toen de Duitse regering na afloop van de eerste wereldoorlog de lonen en prijzen vrij liet veranderen de reeds tijdens de oorlog aanwezige „repressed inflation” al spoedig in een open inflatie. Het gevolg was een niet meer af te remmen inflatie, die uiteindelijk het gehele Duitse monetaire stelsel zou vernietigen met alle gevolgen van dien. De kapitaalvlucht uit Duitsland, het gebrek aan grondstoffen, de industriële desorganisatie, de politieke chaos, de materiële gevolgen van het verdrag van Versailles, de moeilijkheden bij de overschakeling van een oorlogs- naar een vrede-economie, de omvangrijke binnenlandse oorlogsschuld en de sociale onrust leidden tot een economische noodsituatie, die de regering de — op het eerste gezicht — aantrekkelijke weg van de inflatie deed inslaan in tegenstelling tot het doorvoeren van impopulaire belastingverhogingen. Met de „aantrekkelijke weg van de inflatie” bedoelen we het laten draaien van de bankbiljettenpersen, waardoor uiteindelijk prijsstijgingen (= inflatie) zouden ontstaan.

De stijging van het prijsniveau wekte bij het Duitse publiek de verwachting dat deze prijsstijgingen zich ook in de toekomst zouden voordoen. Dit leidde onder meer tot het volgende:

- a. men ging ertoe over zijn goederenaankopen te versnellen, ten einde de alom verwachte prijsstijgingen voor te zijn;
- b. als gevolg van de steeds verdere dalingen van de koerswaarden van de mark trad er een steeds toenemende kapitaalvlucht op, die reeds tijdens de oorlog op gang was gekomen.

Deze kapitaalvlucht leidde tot vergroting van de vraag in Duitsland naar buitenlandse valuta, waardoor de wisselkoersen nog verder stegen, terwijl de koersen van de mark daalden. De steeds stijgende inflatie was heel concreet te wijten aan de Duitse industriëlen en zakenmensen, die zich liever aan de herstelbetalingen onttrokken en die, door het steeds minder waard worden van de mark, bovendien op een gemakkelijke manier van hun schuld afkwamen. Voor het Duitse volk als geheel bracht de inflatie zeer grote nadelen met zich mee. Gedurende de inflatieperiode werden allerlei pogingen aangewend om tot een zekere stabilisatie te komen van de reële lonen. De koopkracht daling van de mark voltrok zich

Op het hoogtepunt van de inflatie moesten de bedrijven de enorme hoeveelheden Marken voor de lonen in zakken en wasmanden bij de rijksbank afhalen.

7) A. Bullock, *Hitler, Leven en ondergang van een tiran*, Utrecht, 1954; J. C. Fest, op. cit.

8) H. Heiber, *Die Republik von Weimar*, deel 3, München, 1974, blz. 53.

9) E. Eyck, *Geschiede der Weimarer Republik*, deel 1, Stuttgart, 1954, blz. 112 e.v.

10) H. Schacht, *Das Ende der Reparationen*, Oldenburg, 1931, blz. 43 e.v.

11) F. D. Graham, *Exchange, prices and production in hyper-inflation, Germany 1920-1923*, New York, 1967, blz. 31-32.

12) J.M. Keynes, *The economic consequences of the Peace*, New York, 1920.

13) H. Herzfeld, *Die Weimarer Republik*, Frankfurt a/M., 1969, blz. 75 e.v.

14) H. Herzfeld, op. cit., blz. 76 e.v.

sneller dan de stijging van het loon. Aanvankelijk gaf men „duurtetoelagen”, „gezinstoelagen” enz., en ten slotte stegen de lonen zo snel, dat deze dagelijks werden uitbetaald 15). Hoe snel het inflatieproces zich voltrok en in welke omvang, blijkt uit tabel 2, waarin de waarde van de mark is uitgedrukt in die van de dollar.

Tabel 2. Dollarnoteringen 1914-1923

Maand	Jaar	Mark
Juli	1914	4,2
Januari	1919	8,9
Juli	1919	14,0
Januari	1920	65,0
Juli	1920	40,0
Januari	1921	65,0
Juli	1921	77,0
Januari	1922	192,0
Juli	1922	493,0
Januari	1923	17.972
Juli	1923	350.000
Augustus	1923	4.600.000
September	1923	100.000.000
Oktober	1923	25.000.000.000
November	1923	4.200.000.000.000

Bron: F.W. Henning, *Das industrialisierte Deutschland 1914 bis 1922*. Paderborn, 1974, blz. 64-66.

Het jaar 1920 was er een van betrekkelijke rust, waarin zich de adempauze in de herstelbetalingen kenbaar maakte. Het zogenaamde „Londense Ultimatum” van mei 1921 en de afsplitsing van Opper-Silezië in oktober van datzelfde jaar deden de dollarkoers omhoog snellen. Dat was eveneens het geval in januari 1923 toen de Fransen de Ruhr bezetten en de economische situatie steeds chaotischer werd, hetgeen zich duidelijk vanaf die maand in de dollarkoersen weerspiegelde. In het najaar van 1923 bereikte de inflatie het hoogtepunt. In die tijd was het zelfs de gewoonte dat de winkels tegen het middaguur sloten, om tegen de namiddag weer open te gaan, zij het dan met „bijgewerkte” prijzen. Er had in Duitsland een omvangrijke „Flucht in die Sachwerte” plaats, dat wil zeggen dat mensen zich haastten om zich van het ontvangen geld te ontdoen en er goederen voor te kopen 16). De prijzen gingen zich steeds sneller aanpassen aan de koersen van de buitenlandse valuta. De dollar was daardoor de eigenlijke waarde-meter geworden en naast het dagelijkse weerbericht werd de dollarkoers gesprek van de dag. Een vergelijking van de deviezenindex met de groothandelsindex toont het steeds hogere tempo van aanpassing. Zie hiervoor tabel 3.

Tabel 3. Index van de geldontwaarding (januari 1913 = 1.0)

Maand	Jaar	Deviezenindex	Groothandelsindex
Januari	1913	1,0	1,0
Januari	1920	15,4	12,6
Juli	1920	9,4	13,7
Januari	1921	15,4	14,4
Juli	1921	18,3	14,3
Januari	1922	45,7	36,7
Juli	1922	117,0	101,0
Januari	1923	4.279,0	2.785,0
Juli	1923	84.150,0	74.787,0
Augustus	1923	1.100.100,0	944.041,0
September	1923	23.540.000,0	23.949.000,0
Oktober	1923	6.014.300.000,0	7.095.800.000,0
November	1923	1.000.000.000.000,0	750.000.000.000,0

Bron: G. Stolper, *Deutsche Wirtschaft seit 1870*. Tübingen, 1966, blz. 99.

Totale ontwrichting

Omdat de wisselkoersen nog sneller bleven stijgen dan het binnenlands prijspeil, bleef het voor het buitenland voordelig in Duitsland te kopen. Er vond dan ook een ware „uitverkoop” aan het buitenland plaats. Voor de betrokken landen was dit evenwel lang niet altijd voordelig: in Nederland bijvoorbeeld hadden verschillende industrieën ernstig van de Duitse valutaconcurrentie te lijden.

Ten einde aan de steeds groter wordende behoefte aan geld te voldoen, waren in 1923, behalve de staatsdrukkerij, niet

minder dan 133 drukkerijen met 1.783 machines en 30 papierfabrieken continu bezig met de aanmaak van bankbiljetten. Alleen in 1923 werden bankbiljetten van 10 mrd. mark gedrukt met een totale waarde van 3.877 triljoen mark. Naast deze bankbiljettencirculatie kwam nog eens een omvangrijke hoeveelheid noodgeld, dat — om in de nijpende behoefte aan geld te voorzien — door tal van particuliere ondernemingen en ook door vele gemeenten in omloop werd gebracht. Het totaal aan noodgeld wordt geraamd op 400 à 500 triljoen mark 17).

Geen wonder dat de waardedaling van de mark, vooral in de tweede helft van 1923, een stormachtig verloop had. Op 26 november noteerde de dollar aan de beurs van Keulen 11 biljoen mark. Omstreeks die tijd kostte te Berlijn een brood 428 mrd. mark, een krant 200 mrd. mark, een tramrit 150 mrd. mark, terwijl de kosten van levensonderhoud 1.535 mrd. maal zo hoog waren als vóór de oorlog. Het gehele productie- en ruilproces was totaal ontwricht. Tegen het najaar van 1923 dreigden de boeren hun oogsten niet meer te verkopen tegen papieren marken, hetgeen tot hongersnoden zou kunnen leiden in de steden. In tabel 4 geven we nogmaals de invloed van de inflatie op de prijzen van enkele levensmiddelen weer.

Tabel 4. Prijzen van enkele levensmiddelen 1914-1923

	1914	1922	Zomer 1923	November 1923
1 ei	8 pf.	25 pf.	5.000 mark	80 mrd. mark
1 pond vlees	90 pf.	200 pf.	90.000 mark	3,2 biljoen mark
1 pond boter	140 pf.	300 pf.	150.000 mark	6 biljoen mark
1 glas bier	13 pf.	17 pf.	3.000 mark	150 mrd. mark

Bron: K. Zethner, *Das Dritte Reich*, München, 1965, blz. 84.

Een van de kenmerken van de inflatie in Duitsland was, dat alhoewel zij was te wijten aan het in omloop brengen van te veel geld, zij op een gegeven moment werd geconfronteerd met gebrek aan geld 18). De drukpersen konden de waardedalingen gewoonweg niet meer voorblijven. Relateren wij de hoeveelheid in omloop gebrachte bankbiljetten aan de goudmark en daardoor ook aan de dollar, dan blijkt de reële hoeveelheid bankbiljetten in omloop gedurende de jaren 1920-1923 met ongeveer 95% te zijn gedaald. We zullen dit duidelijk maken aan de hand van tabel 5, waarin de hoeveelheid bankbiljetten is gerelateerd aan de goudmark, waarbij verder is gegeven dat de verhouding goudmark/dollar gelijk blijft en dat de goudprijs onveranderd blijft.

Tabel 5. De hoeveelheid bankbiljetten in omloop uitgedrukt in goudmarken

Gemiddeld	1913	6.070.000.000
Januari	1920	3.311.000.000
Juli	1920	7.428.000.000
Januari	1921	5.096.000.000
Juli	1921	4.745.000.000
Januari	1922	2.723.000.000
Juli	1922	1.730.000.000
Januari	1923	173.000.000
Juli	1923	168.000.000
Augustus	1923	282.000.000
September	1923	752.000.000
Oktober	1923	300.000.000

Bron: G. Stolper, *Deutsche Geschichte seit 1870*. Tübingen, 1966.

15) J. Tinbergen, *De les van dertig jaar*, Amsterdam, 1944, blz. 34.

16) H. Schacht, *Magie des Geldes*, Düsseldorf/Wenen, 1966, blz. 83-98.

17) H. Schacht, op. cit., 1966, blz. 91 e.v.

18) W. A. Lewis, *Economic survey 1919-1939*, Londen, 1966, blz. 23-29.

Verlammende gevolgen

De gevolgen van de inflatie hadden een verlamdend effect op de economie en de monetaire krachten die aan het werk waren werden steeds ondoorzichtelijker. Schulden verdwenen als sneeuw voor de zon, terwijl met name de grote industrieën tot extra investeringen werden aangezet, omdat door de inflatie kredieten gemakkelijk konden worden terugbetaald. Eén van de ernstigste gevolgen van de inflatie was wel de ondergang van een groot deel van de middenstand, die sterk verproletariseerde. De astronomische cijfers, die wij in de tabellen hiervoor hebben gegeven, zeggen alleen wat, wanneer men bedenkt wat zij voor de mensen persoonlijk betekenden (19). Een student kon op een middag naar zijn universiteitsstad reizen met een cheque van zijn vader op zak waarvan hij een jaar kon leven: hij kon er zijn collegegeld van betalen, zijn kamerhuur, studieboeken en maaltijden, en daarnaast hield hij nog genoeg over voor zijn persoonlijke genoegens. Maar wanneer hij de volgende ochtend na een nachtelijke treinreis op de plaats van bestemming aankwam, bleek hij van diezelfde cheque hoogstens een enkel tramritje te kunnen betalen. Spaargeld, waar mensen een leven lang voor hadden geploeterd, was plotseling waardeloos, de mensen liepen met kruiwagens vol merken op straat in de hoop dat ze er ergens een brood voor konden kopen. Wie van een vast inkomen leefde, was volkomen geruineerd en het spaargeld van kleine beleggers had ook zijn waarde verloren. Spaargelden, effecten, goudgerande waarden, pensioenen en alle andere vermogens in nominale waarden, waren door de inflatie waardeloos geworden. Voor de loon- en salaristekkers betekende de inflatie zelfs een bedreiging van de voorziening in de eerste levensbehoeften. Velen leden honger en koude. Omdat de financiële positie van de vakbonden eveneens was verzwakt, konden deze hun leden niet helpen, die als reactie daarop massaal hun lidmaatschap opzegden.

In politiek opzicht leidde de inflatie tot een versterking van rechts en links extremisme. Ondanks het feit dat de burgerlijke middenstand tot het economische peil van het proletariaat was afgezaakt, bleef hij er toch zijn typisch kleinburgerlijke mentaliteit op na houden. Geen middenstander in het standbewuste Duitsland dacht er aan zich bij een arbeiderspartij als die van de sociaal-democraten of de communisten aan te sluiten. Gedesillusioneerd als zij waren, voelden zij zich ook niet aangetrokken tot de middenpartijen, zoals de Volkspartij, het Centrum of de Democraten. Er was echter één partij die zijn kans schoon zag om hiervan gebruik te maken en dat was de nationaal-socialistische partij, de NSDAP van Adolf Hitler. Nadat in de herfst van 1923 de Ruhr crisis was beëindigd en vele partijen de met Frankrijk gemaakte afspraken weigerden te accepteren, drong Hitler in het begin van november met een aantal aanhangers door tot in het centrum van München en verklaarde dat de „nationale revolutie” was begonnen. De „Putsch” mislukte en Hitler werd gearresteerd, terwijl de NSDAP werd verboden (20).

Hitler kreeg 5 jaar gevangenisstraf, waarvan hij er slechts 8 maanden in de gevangenis van Landsberg doorbracht en die hij besteedde aan het schrijven van grote gedeeltes van zijn boek *Mein Kampf*. Nu de NSDAP er niet in was geslaagd door middel van de ellende die de inflatie had teweeggebracht, aan de macht te komen, zouden zij hun kansen afwachten en in diezelfde tijd hun politiek, propaganda, tactiek enz. consolideren. Die nieuwe kansen lieten slechts enkele jaren op zich wachten en deden zich vanaf 1929 voor, toen Duitsland na de ellende van de inflatie, onder invloed van de economische wereldcrisis die in 1929 uitbrak, in een gigantische deflatie werd gestort.

Wanneer van de inflatie waren de overheid, die zijn schulden uit de eerste wereldoorlog en uit de daaropvolgende jaren zo goed als geheel zag verdwijnen, en de particuliere schuldenaren, die hun schulden in onroerende goederen hadden omgezet. Handige zakenlieden wisten door middel van speculaties in korte tijd reusachtige vermogens op te bouwen. Een voorbeeld hiervan was Hugo Stinnes, die in

korte tijd zijn vermogen tot in het onmetelijke wist uit te breiden (21). Zo ontstond in Duitsland een gevaarlijke maatschappelijke ontwikkeling, namelijk met aan de ene kant een kleine selecte groep van superrijken en aan de andere kant een grote, sociaal onwortelde, bezitsloze, verproletariseerde en verbitterde massa. Eveneens een zeer belangrijk gevolg van de inflatie was de grote angst die bij de Duitsers bleef doorleven voor alle economische maatregelen die maar enigszins een inflatoire ontwikkeling op gang zouden kunnen brengen. Deze angst leidde in 1930 ertoe, dat er onvoldoende maatregelen werden genomen om de toen heersende depressie effectief te bestrijden met alle gevolgen van dien. . . In het Duitsland van anno 1979 is deze angst nog te bespeuren en komt tot uitdrukking in de altijd nog aanwezige prioriteit van de Duitse regering van inflatiebestrijding boven bestrijding van de werkloosheid.

Discussie over de oorzaken

Bij de discussie over de oorzaken van de Duitse superhyperinflatie van het begin van de jaren twintig stonden twee hoofdgroepen tegenover elkaar (22). Aan de ene kant stonden de aanhangers van de theorie van de „koopkrachtpariteit”, voor het grootste gedeelte niet-Duitse economen. Deze zagen in de onjuiste financiële politiek van de overheid, met name in het gebruik van de bankbiljettenpers, de oorzaak van de inflatie. Zij stelden dat de wisselkoers tussen twee landen een afspiegeling is van de koopkrachtverhoudingen tussen de valuta's van die twee landen. Deze zeer oude theorie, die met name door de Zweedse economist Gustav Cassel is gepropageerd, stelt dat veranderingen in de wisselkoersen bij vrijheid van het internationale betalingsverkeer voortvloeien uit wijzigingen in de koopkrachtverhouding van de valuta's (23). Stijgen derhalve de binnenlandse prijzen, zoals in Duitsland, dan betekent dat een verlies aan koopkracht van de mark, die tot uitdrukking komt in een slechtere wisselkoers van de mark ten opzichte van andere valuta, bijvoorbeeld de dollar. Als gevolg van de budgettekorten, die tot een stijging van de geldhoeveelheid leidden, hetgeen een stijging teweeg bracht van het binnenlands prijspeil, daalden de wisselkoersen van de mark ten opzichte van de overige valuta. Door het gebruik van de bankbiljettenpers was er sprake van een steeds terugkerende nominale inkomensvergroting in Duitsland met de daaruit resulterende vergroting van de import en van de vraag naar buitenlandse beleggingsobjecten. Zonder de voortdurende creatie van nieuwe betalingsmiddelen zou volgens aanhangers van deze richting het evenwicht op de betalingsbalans zijn hersteld en zou ook aan de stijging van de dollarkoers, uitgedrukt in de mark, een einde zijn gekomen. Daarentegen bestonden de aanhangers van de „betalingsbalanstheorie” voor het grootste deel uit Duitse economen. Zij wezen op het belang van de betalingsbalans voor de hoogte van de wisselkoersen. De voortdurende neiging van de betalingsbalans tot passiviteit was volgens hen de oorzaak van de inflatie. Deze neiging tot passiviteit was zelf weer het gevolg van de oorlogsomstandigheden en het vredesverdrag van Versailles, in het bijzonder van de herstelbetalingen. Deze toestand van de betalingsbalans leidde, zo was het betoog van deze economen, tot een voortdurende prijsstijging van de ingevoerde goederen alsmede van het gehele prijsniveau in het binnenland. Dit laatste was de oorzaak van het feit dat de uitgaven van het Rijk steeds de inkomsten overtroffen, waardoor de creatie van nieuw geld nodig werd. Bekende

19) G. Stolper, *Deutsche Geschichte seit 1870*, blz. 103-105.

20) K.D. Bracher, *Die Auflösung der Weimarer Republik*, Villingen, 1964, blz. 123.

21) F.W. Henning, *Das industrialisierte Deutschland 1914 bis 1972*, blz. 71.

22) P. Einzig, *The history of foreign exchange*, Londen, 1974.

23) Andere voorstanders van deze theorie in het Duitse spraakgebied waren o.a. Karl Schlesinger, Ludwig von Mises, Walther Eucken.

aanhangers van deze betalingsbalanstheorie waren onder meer Karl Helfferich, Hjalmar Schacht en M.J. Bonn. Volgens hen was niet de stijging van de geldhoeveelheid verantwoordelijk voor de inflatie, maar de onderbreking van de internationale economische betrekkingen waardoor de automatisch naar evenwicht tenderende mechanismen niet meer functioneerden en derhalve de totstandkoming van een betalingsbalansevenwicht werd verhinderd.

Aanhangers van de ene richting zagen dus de koersdalingen, die mede het gevolg waren van de herstelbetalingen, als de oorzaak van de inflatie; terwijl de andere richting in de vergroting van de kredieten en de hoeveelheid bankbiljetten juist de oorzaak van de inflatie zag. De strijd is tegenwoordig reeds lang ten gunste van de laatste richting beslecht. De herstelbetalingen waren dus niet de oorzaak van de inflatie, zoals veelal in Duitsland gedurende de jaren twintig en dertig werd aangenomen. Zonder twijfel staat vast dat de oorzaak van het inflatieproces bij de krediet- en geldschepping van de rijksbank lag, die zoals reeds vermeld, al tijdens de eerste wereldoorlog was begonnen. Hoewel het inflatieproces door de herstelbetalingen zeker werd verhaast, lag hier zeker niet de oorzaak. De bedragen die met de herstelbetalingen waren gemoed, waren nooit groot genoeg om de waarde van de Duitse valuta ingrijpend te beïnvloeden; dit gebeurde pas toen de inflatie al lang een feit was. Derhalve mag de Duitse super-hyperinflatie van de beginjaren twintig niet gezien worden als een typisch naoorlogs verschijnsel met de herstelbetalingen als de hoofdoorzaak.

De magische Rentenmark

Het einde van de inflatie werd door Schacht ingeluid en men sprak in het Duitsland van de jaren twintig en dertig over het „wonder van Schacht”. Tegen het eind van 1923 voerde Schacht de zogenaamde „Rentenmark” in, waarvan de dekking puur fictief was. De bankbiljettenpersen werden stopgezet en er werd een nieuwe bank opgericht, de „Deutsche Rentenbank”, om de nieuwe „Rentenmark” uit te geven (24). De nieuwe valuta werd niet door goud gedekt, maar door een denkbeeldige hypotheek op het volledige agrarische en industriële bezit van Duitsland: een zuiver psychologisch gebaar, waarmee Schacht onmiddellijk het vertrouwen van de Duitse

bevolking wist te winnen. Hij had trouwens gedurende zijn verblijf in België ervaring opgedaan met dit soort monetaire manipulaties. Tegelijk ging hij over tot ingrijpende bezuinigingen op de overheidsuitgaven en werden de belastingen verhoogd. Het publiek protesteerde luid, maar de maatregelen bleven net zo lang van kracht tot zij het beoogde effect hadden.

Het totale kapitaal van de pas opgerichte Rentenbank bedroeg 3,2 mrd. Rentenmark. De gehele Duitse landbouw nam voor 1,6 mrd. Rentenmark deel aan het basiskapitaal van 3,2 mrd. van de Rentenbank. Boeren, pachters, landjonkers enz. die in wat voor vorm of omvang ook land in eigendom hadden moesten als het ware voor 1,6 mrd. Rentenmark borg staan met als onderpand hun gezamenlijke onroerende goederen, te weten hun land. Naast landeigenaren, boeren en pachters werd ook de gehele industrie en het bankwezen gedwongen deel te nemen voor 1,6 mrd. Rentenmark. Zij deponeerden bij de Rentenbank voor 1,6 mrd. Rentenmark aan schuldtitels, die door de waarde van hun totale bezittingen werden gedekt. Het geheel was vanzelfsprekend zuiver fictief, want hun bezittingen konden noch in het binnenland, noch in het buitenland in geld worden omgezet. Ook het feit dat de uitgifte van Rentenmarken strikt tot 3,2 mrd. Rentenmark beperkt bleef, heeft ertoe bijgedragen dat het Duitse publiek vertrouwen stelde in het nieuwe geld, dat slechts een tijdelijke overbruggingsfunctie was toebedacht. De koers van de dollar in het oog houdend, werd bepaald dat één Rentenmark gelijk was aan één biljoen (oude) papieren marken. Een niet onbelangrijke factor van stabilisatie was tevens dat de kasvoorraden bij het publiek totaal uitgeput waren. Het verlangen naar enige kasvoorraad was daardoor zó sterk, dat reeds een zwak vertrouwen in de waardevastheid van de nieuwe Rentenmark voldoende was om grotere kasvoorraden te gaan aanhouden. De Rentenmarken begonnen langzaam, maar in steeds grotere getale, naar het publiek te stromen en vulden daar de kasvoorraden op.

Definitieve regeling

Een definitieve regeling, waarbij de Rentenmark werd

24) W. Fischer, *Deutsche Wirtschaftspolitik 1918-1945*, Opladen, 1968, blz. 26; H. van Capelle, *Intimi rond Adolf Hitler*, Assen, 1978, 194-227.

Het verloop van de inflatie aan de hand van postzegels.

vervangen door een nieuwe mark, de rijksmark, vond plaats door de bankwet van 30 augustus 1924, waarvan de belangrijkste punten waren 25):

- de rijksbank behield ten opzichte van de rijksregering de volledige zelfstandigheid, zodat daardoor overheidskredieten niet meer tot in het onbegrensde mogelijk waren;
- als wettelijk betaalmiddel werd de rijksmark (RM) geïntroduceerd, die een waarde had van één Rentenmark;
- het oude (papieren) geld werd in de verhouding van 1 biljoen mark voor één (nieuwe) rijksmark ingewisseld. Op 5 juli 1925 zouden de tot die datum nog in omloop zijnde (oude) papieren marken komen te vervallen. Tot dat tijdstip waren er derhalve drie soorten marken in Duitsland in omloop, te weten: de rijksmark, de mark en de Rentenmark;
- de in omloop gebrachte rijksmarken moesten minstens voor 40% door goud en deviezen zijn gedekt;
- daarmee was praktisch de goudkernstandaard ingevoerd. In tegenstelling tot de periode vóór 1914 had de rijksbank geen inwisselverplichting van bankbiljetten tegen goud.

Concluderend kunnen wij zeggen dat de beslissende oorzaken voor de stabilisering van het Duitse monetaire stelsel door Schacht waren:

- de tijdelijke en zeer fictieve doch psychologisch juiste Rentenmark;
- de beperking van de geldvolumina;
- de stabiliteit van de overheidsfinanciën;
- de afscherming tegen buitenlandse invloeden door een voldoende goud- en deviezenvoorraad van de rijksbank, zodat de converteerbaarheid bij vrije wisselkoersen en de buitenlandse koers gewaarborgd bleef.

De „goldene Zwanziger”

Na de stabilisering van het Duitse monetaire stelsel trad vanaf 1924 een periode van ongekende economische bloei in, welke gepaard ging met stabiliteit op politiek, sociaal en economisch gebied. Het „Londense Ultimatum” waarin het herstelbetalingsbedrag was vastgelegd van totaal 132 mrd. goudmark, maakte in 1924 plaats voor het „Plan Dawes”, een plan dat tot stand kwam door onderhandelingen met Duitsland, waarbij Schacht één van de belangrijkste Duitse experts was, evenals bij het latere „Plan Young”. Duitsland kreeg een internationale lening van 800 mln. goudmark, terwijl er in Berlijn een speciale bank werd opgericht, waarop Duitsland gedurende de eerste vijf jaar de herstelbetalingen in jaarlijks geleidelijk oplopende bedragen zou storten. Volgens het plan moest Duitsland gedurende het eerste jaar één miljard goudmark betalen (800 mln. met behulp van de lening en 200 mln. uit eigen kracht). Daarna stegen de Duitse betalingsverplichtingen van 1,22 mrd. in 1925/1926 tot 1,5 mrd. in 1926/1927, 1,75 mrd. voor 1927/1928, om in 1928/1929 de in het plan vastgelegde jaarlijkse annuïteit van 2,5 mrd. goudmark te bereiken (zie tabel 6).

Het „Plan Dawes” was echter als voorlopige oplossing bedoeld. In 1929 werd het vervangen door het „Plan Young”, dat de hoogte van de herstelbetalingen, in tegenstelling tot het „Plan Dawes”, definitief vastlegde. Het plan voorzag in herstelbetalingen, door Duitsland te verrichten tot en met 1988. Bij kapitalisering van die bedragen blijkt de contante waarde 37 mrd. goudmark te bedragen, hetgeen een aanzienlijke reductie betekende vergeleken bij de 132 mrd. goudmark die nog in 1921 in het „Londense Ultimatum” werd geëist. De uitvoering van het „Plan Young” was echter geen lang leven beschoren, want op het dieptepunt van de grote depressie in 1931, kwamen de Verenigde Staten met het „Hoovermatorium”, genoemd naar de toenmalige president van de Verenigde Staten. Volgens het Hoovermatorium zouden:

- de herstelbetalingen een jaar worden uitgesteld;
- de rijksbank een internationaal krediet ontvangen van 420 mln. RM om aan de betalingstermijn van 30 juni 1931 te kunnen voldoen.

Tabel 6. Geplande en verrichte herstelbetalingen vanaf het begin van het „Plan Dawes” tot aan de „conferentie van Lausanne” (1-9-1924 tot 1-7-1932) in mrd. rijksmark

Fiscale jaar 1 april tot 31 maart	Betalingen Plan Dawes	Betalingen Plan Young	Totaal	Werkelijke betalingen
1924-1925	0,6	-	0,6	0,6
1925-1926	1,1	-	1,1	1,1
1926-1927	1,4	-	1,4	1,3
1927-1928	1,6	-	1,6	1,7
1928-1929	2,2	-	2,2	2,1
1929-1930	1,0	0,7	1,7	2,0
1930-1931	-	1,7	1,7	1,9
1931-1932	-	1,7	1,7	0,6
Totaal	7,9	4,1	12,0	11,3

Bron: berekend naar gegevens in het *Statistisches Jahrbuch für das Deutsche Reich* 1929, blz. 426 e.v.; idem 1932, blz. 194 e.v.; idem 1935, blz. 428.

Op de conferentie van Lausanne werd op 9 juli 1932 besloten het totaalbedrag dat Duitsland nog aan herstelbetalingen verschuldigd was, te verminderen tot een bedrag van slechts 3 mrd. RM. Dit bedrag is echter niet meer door Duitsland betaald (26). Van september 1924 tot en met juni 1931, dit wil zeggen vanaf het in werking treden van het „plan Dawes” tot en met de conferentie van Lausanne, heeft Duitsland in totaal 11,3 mrd. goudmark aan herstelbetalingen verricht (zie tabel 6).

In de periode van economische bloei stond het streven naar rationalisering van het productieapparaat centraal. Gedurende de oorlogsjaren en de daarop volgende periode van inflatie was de technische outillage van de meeste Duitse bedrijven nagenoeg volledig versleten: de waarde ervan was dan ook sterk gedaald (27). Duitsland ging zich thans technisch en economisch geheel richten naar de Verenigde Staten waar de „scientific management”, de wetenschappelijke bedrijfsvoering, tot een veelomvattend bedrijfseconomisch principe was verheven. De Duitse ondernemers copieerden niet zonder meer de Amerikaanse produktietechnieken, maar zij verwezenlijkten, perfectioneerden en systematiseerden het „scientific management” binnen enkele jaren tot een hoogte die zelfs in de Verenigde Staten slechts in enkele modelbedrijven was bereikt (28). Stellen wij de produktie-index van Duitsland in 1913 op 100, dan was deze in 1923 gedaald tot 55 en in 1927 weer gestegen tot 122. Het is niet overdreven te zeggen dat in deze „goldene Zwanziger” een nieuw Duitsland werd opgebouwd, zij het op drijfzand...

Het economisch herstel in Duitsland gedurende de periode van de „goldene Zwanziger” werd voor een groot gedeelte mogelijk gemaakt door in hoofdzaak Amerikaanse kredietverlening en directe investeringen. In 1931 bedroegen de buitenlandse kredieten aan Duitsland niet minder dan 20,6 mrd. mark. Precies de helft daarvan was kortlopend. Deze kortlopende kredieten waren evenwel door het Duitse industrie- en bankwezen weer op lange termijn geïnvesteerd of uitgezet. Er gingen steeds meer stemmen op die waarschuwen voor de stijgende schuldpositie van Duitsland ten opzichte van het buitenland en voor de illiquiditeit van de geïnvesteerde korte-termijnkredieten. Ook Schacht waarschuwde herhaaldelijk in redevoeringen, memoranda's en besprekingen. Het economisch herstel in Duitsland was klaarblijkelijk niet gezond gefinancierd. Bij een eventueel plotseling terugtrekken van de buitenlandse kredieten en investeringen moest het economisch systeem in Duitsland wel vastlopen, hetgeen ook inderdaad na het uitbreken van de wereldcrisis in 1929 gebeurde. . . .

H. van Capelle

25) F.W. Henning, *Das industrialisierte Deutschland 1914 bis 1972*, Paderborn, 1974, blz. 80-81.

26) H. Mottek, W. Becker en A. Schröter, *Wirtschaftsgeschichte Deutschland*, Oost-Berlijn, 1975, blz. 294; H. van Capelle, *De Nazi-Economie; economie en buitenlandse handel in nationaal-socialistisch Duitsland*, Assen, 1978, blz. 6-13.

27) G. Stolper, op. cit., blz. 115.

28) K. Penzlin, *Meister der Rationalisierung*, Düsseldorf, 1963.